

Analize podataka koje nudi ova publikacija omogućavaju ne samo da se stekne uvid u čitalačku pismenost učenika četvrtog razreda, već i da se potpunije identifikuju i razumeju faktori koji utiču na čitalačke kompetencije učenika. Pored toga, autori su ponudili i konkretne preporuke za osmišljavanje nastavnih praksi i obrazovnih politika koje bi doprinele poboljšanju postignuća učenika u ovom domenu. U tom smislu, zbornik može biti koristan praktičarima u promišljanju i preispitivanju sopstvenog profesionalnog delovanja, ali i kreatorima obrazovnih politika u osmišljavanju i primeni mera usmerenih na unapređivanje obrazovne prakse. Takođe, on može biti podsticajan istraživačima za dalje proučavanje ove problematike i za buduća istraživanja.

Prof. dr Vera SPASENOVIĆ
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Publikacija nudi bogat izvor empirijskih podataka o kvalitetu obrazovnog sistema u Srbiji, kao i o faktorima koji utiču na postignuća učenika. Teorijski i metodološki temeljno zasnovana sekundarna analiza rezultata istraživanja PIRLS 2021 u našoj zemlji, proučavanje složene međuzavisnosti kontekstualnih faktora i preporuke za unapređivanje kvaliteta obrazovanja u prvom ciklusu obrazovanja čini ovu publikaciju značajnim resursom za dublje razumevanje aktuelnog stanja našeg obrazovnog sistema. Ova publikacija je neophodna za sve aktere u obrazovnom sistemu Srbije, uključujući donosiocima odluka, fakultete koji obrazuju vaspitače i učitelje, medije koji se bave obrazovanjem i roditelje.

Prof. dr Olivera KNEŽEVIĆ FLORIĆ
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Zbornik radova je izrazito tematski fokusirani i koherentan. Pored analize nalaza istraživanja PIRLS 2021 svaki tekst nudi različite obrazovne implikacije koje mogu da budu korisne, kako za praktičare, tako i za donosiocima obrazovnih politika. Imajući to na umu, kao i činjenicu da je knjiga zasnovana na rezultatima istraživanja koje je po prvi put ispitivalo čitalačku pismenost u Srbiji među desetogodišnjacima, možemo da zaključimo da ova knjiga predstavlja vredan prilog razumevanju savremenog obrazovnog sistema u Srbiji, njegovih prednosti, mana i mogućih puteva za unapređivanje.

Prof. dr Danimir MANDIĆ
Fakultet za obrazovanje učitelja i vaspitača, Univerzitet u Beogradu

PIRLS 2021 U SRBIJI

INSTITUT
ZA PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA

PIRLS 2021 U SRBIJI

Urednici

Nikoleta GUTVAJN
Branislav RANĐELOVIĆ
Mladen RADULOVIĆ

ISBN 978-86-7447-167-8

2024.

BIBLIOTEKA
„PEDAGOŠKA TEORIJA I PRAKSA”

54

PIRLS 2021 U SRBIJI

Izdavač

INSTITUT ZA PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA

Za izdavača

Nikoleta GUTVAJN

Lektura

Jelena STEVANOVIĆ

Tehničko uređivanje

Jelena STANIŠIĆ

Ivana ĐERIĆ

Dizajn korica

Branko CVETIĆ

Programski prelom i štampa

Kuća štampe plus, Zemun
stampanje.com

ISBN 978-86-7447-167-8

URL

<https://www.ipisr.org.rs/images/pdf/pirls-2021-u-srbiji.pdf>

Tiraž

300

COPYRIGHT © 2024 INSTITUT ZA PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA

INSTITUT ZA PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA

PIRLS 2021 U SRBIJI

REZULTATI
MEĐUNARODNOG ISTRAŽIVANJA
RAZVOJA ČITALAČKE PISMENOSTI
U ČETVRTOM RAZREDU OSNOVNE ŠKOLE

Urednici

Nikoleta **GUTVAJN**
Branislav **RANĐELOVIĆ**
Mladen **RADULOVIĆ**

BEOGRAD
2024.

INSTITUT ZA PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA

Recenzenti

Prof. dr Vera SPASENOVIĆ

Prof. dr Olivera KNEŽEVIĆ-FLORIĆ

Prof. dr Danimir MANDIĆ

Napomena. Radovi saradnika Instituta za pedagoška istraživanja su rezultat rada u okviru Programa rada Instituta koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (br. ugovora 451-03-66/2024-03/ 200018).

Sve upute koji se odnose na Kosovo u ovom dokumentu trebalo bi razumeti u kontekstu rezolucije SB UN 1244 (1999). Sadržaj ove napomene u celini je definisan dokumentom Instrukcija za postupanje državnih i drugih zvaničnih predstavnika Republike Srbije na međunarodnim i regionalnim skupovima na kojima učestvuju predstavnici Privremenih institucija samouprave (PIS) u Prištini (2019).

COPYRIGHT © 2024 INSTITUT ZA PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA

Publikacija može da se koristi u skladu sa licencom Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International CC BY-NC-ND.

CIP - **Katalogizacija u publikaciji**
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

81'23: 028.1-057.874(497.11)"2021"
028.1-057.874:37.014.22(497.11)"2021"

PIRLS 2021 u Srbiji : rezultati međunarodnog istraživanja razvoja čitalačke pismenosti u četvrtom razredu osnovne škole / urednici Nikoleta Gutvajn, Branislav Ranđelović, Mladen Radulović. - Beograd : Institut za pedagoška istraživanja, 2024 (Zemun : Kuća štampe plus). - 234 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 300. - Bibliografija: str. 224-225. - Registar.

ISBN 978-86-7447-167-8

a) Читалачка писменост -- Ученици основних школа -- Истраживања -- Србија -- 2021

COBISS.SR-ID 146697225

SADRŽAJ

- 7 PREDGOVOR
Nikoleta Gutvajn, Branislav Ranđelović i Mladen Radulović

I MEĐUNARODNO ISTRAŽIVANJE PIRLS 2021

- 17 KONCEPTUALNI I METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA PIRLS
Branislav Ranđelović, Danijela Đukić i Elizabeta Karalić

II ČINIOCI POSTIGNUĆA U ISTRAŽIVANJU PIRLS 2021

- 47 FAKTORI ČITALAČKE KOMPETENCIJE UČENIKA
Jelena Teodorović, Ivana Jakšić i Bojana Dimitrijević

- 71 DRUŠTVENI POLOŽAJ I ČITALAČKA PISMENOST U SRBIJI:
KONTEKSTUALIZACIJA REZULTATA
Mladen Radulović i Dragana Gundogan

- 87 POVEZANOST SAMOPOUZDANJA I POSTIGNUĆA:
PERSPEKTIVA UČITELJA
Isidora Micić, Ana Drobac i Smiljana Jošić

- 109 KVALITET NASTAVE I POSTIGNUĆE UČENIKA
U DOMENU ČITALAČKE PISMENOSTI
Elizabeta Karalić, Gordana Čaprić, Branislav Ranđelović
i Aleksandar Milovanović

III MOTIVACIJA I POSTIGNUĆE U ISTRAŽIVANJU PIRLS 2021

- 127 ULOGA MOTIVACIONIH ČINILACA
U RAZVIJANJU ČITALAČKE PISMENOSTI UČENIKA
Snežana Mirkov, Nataša Lalić-Vučetić i Jelena Medar Zlatković

- 149 ŠKOLSKA KLIMA I DISCIPLINA KAO FAKTORI MOTIVACIJE UČENIKA
U DOMENU ČITANJA: MODERACIJA POLA
Marina Kovačević Lepojević, Nikoleta Gutvajn i Marija Trajković

- 165 UTICAJ RODITELJA NA SELF-KONCEPT UČENIKA
I NJIHOVU MOTIVACIJU U DOMENU ČITANJA
Ivana Đerić, Dušica Malinić i Milja Vujačić

IV KONTEKST(I) I POSTIGNUĆA UČENIKA U ISTRAŽIVANJU PIRLS 2021

- 185 **PODSTICAJNO KUĆNO OKRUŽENJE I RAZVOJ ČITALAČKIH KOMPETENCIJA: BROJ KNJIGA I/ILI UČESTALOST ČITANJA SA DECOM**
Nada Ševa i Jelena Stojković
- 211 **ZADOVOLJENOST SOCIOEMOCIONALNIH POTREBA U ŠKOLI: KAKO JE PANDEMIJA COVID-19 IZMENILA PERCEPCIJU UČENIKA**
Ljiljana Plazinić i Nevena Buđevac

V INDEKS AUTORA

PREDGOVOR

Čitalačka pismenost predstavlja jednu od najvažnijih kompetencija koju učenici stiču u prvim godinama svog obrazovanja i predstavlja osnovu za učenje svih školskih predmeta. Sposobnost čitanja se nalazi u osnovi intelektualnog i ličnog razvoja pojedinca, a upoznavanje faktora koji utiču na razvoj čitalačke pismenosti učenika posebno je značajno za kreatore obrazovnih politika u osmišljavanju strategija za unapređivanje ne samo čitalačke, već i funkcionalne pismenosti.

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) je istraživanje Međunarodnog udruženja za evaluaciju obrazovnih postignuća (International Association for the Evaluation of Educational Achievement – IEA) kojim se na međunarodnom nivou ispituje razvoj čitalačke pismenosti. Ovo istraživanje, koje se sprovodi na svakih pet godina počev od 2001. godine, pruža korisne podatke o čitalačkim kompetencijama učenika četvrtog razreda već više od dve decenije. U poslednjem ciklusu istraživanja, koje je trebalo da se sprovede u proleće 2021. godine (usled virusa korona u nekim zemljama istraživanje je bio odloženo za jesen 2021. ili proleće 2022. godine) među 66 entiteta koju su učestvovali, po prvi put se našla i Srbija. Istraživanjem PIRLS 2021 prikupljeno je obilje podataka o čitalačkoj pismenosti učenika, koje može da bude od velike koristi, kako za kreiranje obrazovnih politika, tako i za preispitivanje nastavnih praksi. Naime, do sada je Srbija učestvovala u međunarodnim ispitivanjima čitalačke pismenosti samo na starijem uzrastu (PISA), dok su među desetogodišnjacima ispitivane samo kompetencije iz matematike i prirodnih nauka (TIMSS). Stoga istraživanje PIRLS u Srbiji pruža podatke koji mogu da poboljšaju razumevanje dinamike razvoja čitalačke pismenosti, kao i da daju potpuniju sliku o kompetencijama učenika na kraju nižih razreda osnovne škole. Poput drugih velikih međunarodnih istraživanja učeničkog postignuća, istraživanjem PIRLS su, pored podataka o znanju učenika, prikupljeni i podaci o školskom, nastavnom i kućnom kontekstu koji su od ključne važnosti za razumevanje nalaza o postignuću učenika, njihovo promišljanje i osmišljavanje

nastavnih praksi i obrazovnih politika koje bi to postignuće mogle da unaprede. Podaci koji su kroz ovo istraživanje prikupljeni od učenika, nastavnika, direktora škola i roditelja predstavljaju empirijsku osnovu i/ili polaznu tačku naučnih radova koji čine ovaj zbornik. Pored zajedničke empirijske osnove, radove objedinjuje želja da se nalazi istraživanja PIRLS 2021 što bolje razumeju i da se kroz to razumevanje dođe do ideja za unapređivanje obrazovnog sistema Srbije.

Cilj zbornika radova PIRLS 2021 u Srbiji je da opiše metodološke i konceptualne karakteristike međunarodnog projekta PIRLS, kao i da predstavi rezultate sekundarne analize podataka iz ciklusa PIRLS 2021 u nacionalnom kontekstu i/ili kroz komparativnu perspektivu (poređenjem aktuelnih podataka sa drugim obrazovnim sistemima i/ili sa drugim projektima nacionalnog, regionalnog i međunarodnog karaktera). Zbornik sadrži deset tekstova eminentnih stručnjaka iz oblasti obrazovanja. Najviše pažnje, autori su posvetili analizi postignuća učenika, njihovoj motivaciji, self-konceptu i proceni sopstvenih sposobnosti u odnosu na različite porodične, nastavne i školske kontekstualne varijable. Konceptualni i metodološki okvir istraživanja PIRLS 2021 predstavljen je u uvodnom tekstu koji potpisuje tim autora iz Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja koji čine Branislav Ranđelović, Danijela Đukić i Elizabeta Karalić. Cilj ovog rada je da čitaocima omogući jednostavnije praćenje, ali i sveobuhvatnije razumevanje prikazanih podataka u narednim poglavljima ove publikacije.

U narednom poglavlju pod nazivom *Faktori čitalačke kompetencije učenika*, autorke Jelena Teodorović, Ivana Jakšić i Bojana Dimitrijević ukazuju da studije obrazovne efektivnosti pružaju praktičarima, istraživačima i donosiocima odluka važne uvide u varijable koje imaju uticaj na postignuća učenika, jer te varijable mogu da se modifikuju i time unapređuju učenički ishodi. Autorke su nastojale da utvrde koliki procenat varijabilnosti postignuća učenika potiče od učeničkog nivoa, a koliki od nastavnog i školskog, kao i da ispituju koji učenički i nastavni činioci utiču na postignuće učenika. One uočavaju da se razlike u učeničkom postignuću u najvećoj meri mogu pripisati individualnim razlikama, pri čemu je socioekonomski status učenika najznačajniji prediktor postignuća. Ipak, u manjoj meri postignuće se objašnjava i faktorima koji se tiču same nastave, poput zastupljenosti ometajućeg ponašanja i učeničke percepcije zastupljenosti angažujuće nastave. Na osnovu ovih nalaza autorke nude niz konkretnih preporuka za obrazovne politike i nastavne prakse.

U radu *Društveni položaj i čitalačka pismenost u Srbiji: kontekstualizacija rezultata*, Mladen Radulović i Dragana Gundogan ispituju značaj društvenog položaja za postignuće na PIRLS testovima. Istovremeno, oni analiziraju stepen nejednakosti u odnosu na nejednakosti primećene u istom istraživanju u regionu, kao i na nejednakosti primećene u drugim istraživanjima ranije sprovedenim u Srbiji (TIMSS i PISA). Rezultati istraživanja pokazuju da su obrazovne nejednakosti u Srbiji najveće u regionu, kao i da su u porastu tokom poslednjih desetak godina. Autori zaključuju da su obrazovne nejednakosti povezane sa društvenim položajem učenika veliki i trajan problem savremenog društva u Srbiji, te sugerišu da bi istraživači u budućnosti trebalo da se fokusiraju na ispitivanje potencijala konkretnih obrazovnih politika i nastavnih praksi za umanjeње ovih nejednakosti.

U radu *Povezanost samopouzdanja i postignuća: perspektiva učitelja* autorke Isidora Micić, Ana Drobac i Smiljana Jošić, pored ispitivanja značaja samopouzdanja za postignuće na PIRLS testu odlaze i korak dalje i pokušavaju da bolje razumeju značenja koja učitelji pripisuju samopouzdanju učenika, da ispituju kako nastavnici vide proces izgradnje i manifestacije samopouzdanja kod učenika, kao i kako tumače nalaze o vezi samopouzdanja učenika i njihovih školskih postignuća, uz oslanjanje na rezultate međunarodnih testiranja i postignuća učenika iz Srbije. U ovom tekstu se na osnovu analize sekundarnih podataka iz PIRLS 2021 studije za Srbiju otkriva da postignuće u čitanju varira u skladu sa nivoom samopouzdanja učenika. Takođe, kroz fokus grupe sa nastavnicima, identifikuju se ključne karakteristike koje učitelji povezuju sa visokim nivoom samopouzdanja kod učenika, kao i strategije podrške koje oni primenjuju u nastavnoj praksi. Implikacije nalaza ove studije ukazuju na potrebu kontinuirane podrške u razvoju akademskog self-koncepta, sa fokusom na čitalačko samopouzdanje, kao jednog od prediktora akademskog uspeha.

Rezultati značajnog broja istraživanja upućuju na ključnu ulogu nastavnika u kreiranju kvalitetnog obrazovnog procesa koji doprinosi ostvarivanju uspeha učenika. Visok kvalitet obrazovanja nastavnika može da garantuje visok kvalitet obrazovanja i poučavanja učenika. U tekstu pod nazivom *Kvalitet nastave i postignuće učenika u domenu čitalačke pismenosti* Elizabeta Karalić, Gordana Čaprić, Branislav Randelović i Aleksandar Milovanović ispituju u kojoj meri odlike nastavnika koje se tiču njihovog formalnog obrazovanja i stručnog usavršavanja, kao i nastavne prakse koje oni praktikuju objašnjavaju postignuće učenika na PIRLS testovima. Na osnovu analize odgovora nastavnika o nastavnim metodama i tehnikama koje primenjuju

autori zaključuju da je potrebno pružiti podršku učiteljima za razvoj strategija čitanja i za unapređivanje digitalne pismenosti učenika, kao i da za je viša postignuća učenika potrebno unaprediti program nastave i učenja i revidirati uopšte standarda postignuća za srpski jezik za kraj prvog ciklusa osnovne škole.

U radu *Uloga motivacionih činilaca u razvijanju čitalačke pismenosti učenika* čije su autorke Snežana Mirkov, Nataša Lalić-Vučetić i Jelena Medar Zlatković posebna pažnja usmerena je na motivaciju učenika za čitanje, na uverenja učenika o sopstvenim sposobnostima za čitanje, vreme koje učenici provode u čitanju, razloge zbog kojih čitaju, kao i na učenikovo opažanje nastavnikovih postupaka u podsticanju motivacije za čitanje i razvoja čitalačke pismenosti. Pored toga, analizirani su i odnosi navedenih varijabli sa postignućem učenika u čitanju. Prema dobijenim rezultatima, učenici izražavaju visok nivo intrinzične motivacije za čitanje i izjavljuju da uče puno kroz čitanje. Učenici pozitivno opažaju sopstvene kompetencije za čitanje, pri čemu u najvećoj meri procenjuju da im je čitanje lako i da su uspešni u čitanju. Prema opažanjima učenika, samostalan izbor sadržaja za čitanje je umereno zastupljen u nastavnom procesu. Autorke ističu da je potrebno da se u većoj meri podstiče autonomija učenika prilikom izbora sadržaja za čitanje, kako bi se doprinelo razvoju intrinzične motivacije učenika.

Motivaciju učenika detaljnije proučavaju Marina Kovačević Lepojević, Nikoleta Gutvajn i Marija Trajković u radu pod nazivom *Školska klima i disciplina kao faktori motivacije učenika u domenu čitanja: moderacija pola*. Autorke istražuju kako se uticaj školske klime na motivaciju učenika u domenu čitanja razlikuje između dečaka i devojčica i uviđaju da je, među različitim aspektima školske klime osećaj pripadnosti najjače povezan sa motivacijom učenika, te da je on značajniji prediktor motivacije među devojčicama, nego među dečacima. Autorke zaključuju da ovi nalazi sugerišu potrebu za različitim pristupom u koncipiranju i implementaciji strategija unapređivanja motivisanosti za čitanje kod učenika i učenika, kao i da bi za detaljnije osmišljavanje ovih strategija bila korisna longitudinalna istraživanja efekata školske klime na nivou odeljenja.

Komparativna međunarodna istraživanja potvrđuju da uverenja, očekivanja i rane aktivnosti roditelja sa decom utiču na njihova kasnija postignuća i odnos prema školi. U radu *Uticaj roditelja na self-koncept učenika i njihovu motivaciju u domenu čitanja* čije su autorke Ivana Đerić, Dušica Malinić i Milja Vujačić utvrđeno

je da su visoka obrazovna očekivanja roditelja značajna za oblikovanje pozitivnog doživljaja dece o tome koliko su dobra u domenu čitanja. Međutim, ako su aspiracije, očekivanja i pritisci roditelja previsoki, autorke upozoravaju da takva uverenja mogu imati negativne implikacije. Stoga, umesto postavljanja nerealnih i previsokih očekivanja, roditelji bi trebalo da pruže veću podršku, brigu i interesovanje za razvoj čitalačke pismenosti svog deteta.

U radu *Podsticajno kućno okruženje i razvoj čitalačkih kompetencija: broj knjiga i/ili učestalost čitanja sa decom* autorke Nada Ševa i Jelena Stojković ispituju koje su sve karakteristike kućnog okruženja u vezi sa čitalačkom pismenošću relevantne za razvoj čitalačkih kompetencija i koje različite grupe učenika postoje u zavisnosti od praksi i uverenja njihovih roditelja o podršci razvoju čitalačkih kompetencija. Rezultati predstavljene regresione analize pokazuju da analizirane varijable (roditeljska procena učestalosti učešća učenika u aktivnostima koje podstiču razvoj rane pismenosti i procena sposobnosti učenika da reši zadatke u oblasti rane pismenosti, kućni resursi za učenje, odnos roditelja prema čitanju i prema detetovoj školi, dužina pohađanja predškolskog obrazovanja) objašnjavaju gotovo četvrtinu varijanse u postignuću učenika, dok se pomoću klaster analize mogu uočiti četiri grupe učenika koje autorke nazivaju: O snaženim kontekstom, Pod pritiskom konteksta, O snaženim verom u (obrazovni) kontekst, Pod pritiskom uverenja o (školskom) kontekstu. Dalja analiza pokazala je da se prosečno postignuće učenika iz različitih grupa značajno razlikuje. Oslanjajući se na nalaze istraživanja autorke ukazuju na važnost kontinuirane podrške porodicama, od razumevanja važnosti pohađanja vrtića duže od obavezne godine pred polazak u školu, do praviljenja programa koji će biti usmeren na ojačavanje kompetencija roditelja o razvoju rane pismenosti.

Budući da su upitnici koje su popunjavali učenici 2021. godine u okviru istraživanja PIRLS u velikoj meri uporedivi sa onima koji su korišćeni 2019. godine u istraživanju TIMSS, moguće je ispitati i kako se i da li se učenička percepcija škole promenila nakon pandemije COVID-19. Promenu percepcije učenika su ispitivale Ljiljana Plazinić i Nevena Buđevac koje su se fokusirale na to kako se doživljaj zadovoljenosti socioemocionalnih potreba učenika razlikovao nakon pandemije. Rezultati rada pod nazivom *Zadovoljenost socioemocionalnih potreba u školi – kako je pandemija COVID-19 izmenila percepciju učenika* sugerišu da učenici sa iskustvom školovanja u vreme potpunog prekida nastave i njenog obnavljanja uz

brojna ograničenja više vole da budu u školi, da se u njoj osećaju sigurnije, da u većoj meri smatraju da su nastavnici pravedni prema njima i da su ponosniji na svoju školu nego učenici testirani pre pandemije. Autorke zaključuju da je epidemija COVID-19 stvorila diskontinuitet u učeničkim iskustvima, te vodila tome da se školsko iskustvo opaža kao pozitivnije, što nam govori da za lični doživljaj škole ne moraju biti presudne same prakse koje se primenjuju u školi, već i društvena zbivanja koja čine kontekst za interpretaciju sopstvenih iskustava.

Analiza rezultata istraživanja PIRLS 2021 i drugih srodnih studija omogućava identifikaciju ključnih faktora koji doprinose ili ograničavaju postignuće učenika, što je od suštinskog značaja za dalje usmeravanje obrazovnih politika i praksi. Zbornik radova PIRLS 2021 u Srbiji pruža dublje razumevanje prikupljenih podataka i stavlja naglasak na potrebu kontinuirane podrške učenicima, nastavnicima i roditeljima u razvoju čitalačkih kompetencija. Pored toga, posebno se ukazuje na važnost prilagođavanja obrazovnih praksi kako bi se smanjile obrazovne nejednakosti i osiguralo pozitivno okruženje za razvoj čitalačke pismenosti.

Verujemo da ovaj zbornik radova pruža sveobuhvatnu sliku o karakteristikama i rezultatima istraživanja čitalačke pismenosti u našoj zemlji. Kao takav, može predstavljati dragocen izvor informacija za praktičare u promišljanju sopstvenih obrazovnih praksi, kao i za donosiocce obrazovnih politika u razmatranju budućih reformi. Kroz analizu i interpretaciju rezultata, autori su ponudili konkretne preporuke i strategije za smanjenje obrazovnih nejednakosti i unapređivanje obrazovne prakse. Zbornik ima značajnu heurističku vrednost, budući da on pokreće značajna pitanja i može biti osnova ili inspiracija istraživačima u oblasti obrazovanja za buduća istraživanja. U celini, zbornik predstavlja važan doprinos razumevanju i unapređivanju čitalačke pismenosti u Srbiji, jer pruža dublji uvid u faktore koji utiču na postignuće učenika, ističe ključne oblasti za intervenciju i razvoj obrazovnih politika, te otvara put za dalja istraživanja i inicijative usmerene ka unapređenju obrazovnog sistema.

Istraživanje PIRLS 2021 je uspešno realizovano zahvaljujući profesionalnom i odgovornom radu školskih koordinatora i administratora istraživanja iz reprezentativnog uzorka PIRLS osnovnih škola iz Srbije (direktori škola, stručni saradnici, učitelji). Veliku zahvalnost upućujemo učenicima četvrtog razreda osnovnih škola u Republici Srbiji koji su učestvovali u istraživanju PIRLS 2021,

njihovim roditeljima i starateljima. Zahvaljujemo se i istraživačkom timu Instituta za pedagoška istraživanja i Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja koji je sa puno entuzijazma učestvovao u svim fazama pripreme i realizacije istraživanja.

Želimo da izrazimo veliku zahvalnost kolegama iz drugih ustanova koji su učestvovali u sekundarnoj analizi podataka. Takođe, želimo da se zahvalimo našim uvažanim recenzentima – prof. dr Veri Spasenović, redovnoj profesorki Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, prof. dr Oliveri Knežević-Florić, redovnoj profesorki Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu i prof. dr Danimiru Mandiću, redovnom profesoru Fakulteta za obrazovanje učitelja i vaspitača Univerziteta u Beogradu – čije su sugestije značajno obogatile i unapredile kvalitet knjige. Na kraju, iskreno zahvaljujemo Ministarstvu prosvete i Ministarstvu nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije na podršci koju su nam pružili tokom realizacije ovog projekta.

Urednici

Nikoleta Gutvajn
Branislav Ranđelović
Mladen Radulović

ZADOVOLJENOST SOCIOEMOCIONALNIH POTREBA U ŠKOLI: KAKO JE PANDEMIJA COVID-19 IZMENILA PERCEPCIJU UČENIKA*

Ljiljana Plazinić** i Nevena Buđevac

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za obrazovanje učitelja i vaspitača

UVOD

Škola je jedan od najznačajnijih faktora socijalizacije dece (Rot, 2014: 148). Iako se o njoj najčešće govori iz ugla njene obrazovne uloge, ona je istovremeno i mesto na kome se deca razvijaju i sazrevaju. Nakon porodice, koja je nesporno primarna zajednica u kojoj se deca formiraju kao ličnosti (Ivić i sar., 2010), kada pođe u školu dete dolazi u sredinu u kojoj postoje drugačija pravila i zahtevi i gde je priroda socijalnih odnosa različita od one u porodici. Kada govorimo o okruženju u školi, govorimo o: fizičkom okruženju, emocionalnom okruženju (osećanja i potrebe učenika i nastavnika), socijalnom okruženju (međusobni odnosi između učenika, kao i između učenika i nastavnika) i saznajnom okruženju (postignuće učenika i razlike među njima u domenu znanja i veština) (Mavroskufis, 2013: 52). Dakle, škola nije samo mesto na kome se uči, već i mesto na kome se intenzivno odvija socioemocionalni razvoj, odnosno zajednica u kojoj je važno da deca zadovoljavaju i svoje socijalno-emocionalne potrebe. Prema shvatanju Rajana i Desija (Ryan & Deci, 2000: 229), psihološke potrebe su „unutrašnja psihološka svojstva neophodna za psihološki rast i razvoj, integritet i blagostanje”. One stoje u osnovi ljudskog ponašanja, pokreću ga i usmeravaju. Teorije potreba sagledavaju ponašanje ljudi upravo kao odgovor organizma na potrebe koje doživljava (Brofi, 2015). Zadovoljavanje potreba leži u

* *Napomena.* Realizaciju ovog rada podržava Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija (broj odluke: 451-03-65/2024-03/ 200138).

** Mejl: ljiljana.plazinic@uf.bg.ac.rs

osnovi adekvatnog rasta i funkcionisanja ličnosti i predstavlja važan faktor motivacije za druge značajne aktivnosti, kao i za efikasne mehanizme prevladavanja poteškoća (Reeve, 2010).

Prema jednoj od najuticajnijih teorija psiholoških potreba – Maslovljevoj teoriji (Maslow, 1943; Maslov, 1982), psihološke potrebe su hijerarhijski uređene i podeljene u dve velike grupe: niže (potrebe nedostatka) i više (potrebe rasta, obilja). U niže potrebe, pored fizioloških potreba, spadaju i potrebe za sigurnošću, ljubavlju i pripadanjem i potreba za poštovanjem i samopoštovanjem. Ove potrebe zadovoljavaju se u socijalnoj sredini, a za decu mlađeg školskog uzrasta upravo je škola jedan od veoma važnih društvenih okvira u kome mogu te potrebe da zadovolje. U više potrebe, prema ovoj teoriji, ubrajaju se potrebe za znanjem i razumevanjem i za samoaktualizacijom. Iako su ovo takođe potrebe koje se zadovoljavaju u školi, s obzirom na fokus ovog rada, detaljnije ćemo se posvetiti primarnijim – socioemocionalnim potrebama. Njihovo zadovoljenje je ujedno i preduslov, prema ovoj teoriji, da učenici budu motivisani da uče, razvijaju svoja interesovanja i posvete se ostvarivanju svojih talenata. Stoga se obrazovni ciljevi škole teško mogu ispuniti ukoliko se učenici u školi ne osećaju dobro, odnosno ukoliko im nisu zadovoljene potrebe. Ako osećaju pripadnost školi, i njihov odnos prema školi i šire – prema obrazovanju, biće pozitivan (Buđevac, 2018: 95). Pripadnost školi definiše se kao „stepen u kome se učenici osećaju lično prihvaćenim, poštovanim, uključenim i podržanim od strane drugih u društvenom okruženju škole” (Goodenow & Grady, 1993: 80). Utvrđeno je da osećaj pripadnosti školi doprinosi opštem osećaju blagostanja učenika, jer se učenici u školi osećaju sigurno, uživaju u njoj i imaju dobar odnos sa nastavnicima (Mullis, Martin & Liu, 2022). Takođe, iz učeničkog osećaja pripadnosti školi proizlaze i drugi benefiti, među kojima su akademska motivacija (Gillen-O’Neel & Fuligni, 2013), pozitivan odnos prema učenju i akademskoj samoeфикаsnosti (Battistich, Solomon, Kim, Watson, & Schaps, 1995; Roeser, Midgley, & Urdan, 1996), kao i viši nivoi zadovoljstva, samopouzdanja, te niža učestalost uključenosti u vršnjačko nasilje, nedolično i rizično ponašanje (prema: Allen, Kern, Vella-Brodrick, Hattie, & Waters 2016). Na brojne od pomenutih varijabli, poput akademske motivacije, samoeфикаsnosti, samopouzdanja i sl. može da se gleda kao na nekognitivne faktore obrazovnih postignuća, ali i kao na obrazovne ishode koji su važni, nezavisno od njihovog uticaja na postignuća (Plazinić, 2021a).

Kakogod da se spram njih postavimo, oni jesu relevantni iz perspektive obrazovanja i razvoja učenika.

Ključnu ulogu u razvijanju osećaja pripadnosti školi kod učenika ima upravo škola, odnosno nastavnici i drugi zaposleni, kao i vršnjaci. Da bi se učenici osećali vredno i kao deo zajednice u učionici, važno je da drugi budu osetljivi prema njihovim različitim potrebama, da komunikacija bude jasna i iskazana uz poštovanje (Lyons, Ford, & Slee, 2014: 44). Ali šta kada se usled nepredviđenih okolnosti (recimo, globalne epidemije korona virusa) škola i školsko učenje reorganizuju u meri u kojoj je ta komunikacija veoma ograničena, nastava u manjoj meri diferencirana, a kontekst takav da socijalne i emocionalne potrebe teško da mogu da se zadovolje?

Pandemija COVID-19 dovela je do velikih promena u organizovanju procesa učenja i nastave u celom svetu. Celokupno društvo suočilo se sa strahom i neizvesnošću zbog mogućnosti zaraze novim i slabo istraženim virusom. U Republici Srbiji uvedeno je vanredno stanje koje je ograničilo društvene i ekonomske aktivnosti. Od 15. marta 2020. uvedena je mera zabrane kretanja, koja je produžena do potpune zabrane kretanja vikendom i praznicima (npr. Uskršnji praznici praćeni su 84-časovnom zabranom kretanja). Pored egzistencijalne ugroženosti bolešću, zaposleni u brojnim sektorima suočili su se s rizikom smanjenja prihoda i gubitka posla. U ovako kriznoj situaciji uobičajeni oblici međuličnog pružanja podrške obeshrabrivani su zbog potrebe za fizičkim distanciranjem. Ukupna situacija dovela je do povećanja stresa, negativnih emocija anksioznosti i depresivnosti u populaciji (Džamonja-Ignjatović i sar., 2020). U ovom kontekstu, učenici i nastavnici su se našli pred zahtevom da aktivnosti učenja i nastave „presele” iz učionice u svoje domove. Umesto uobičajenih socijalnih i pedagoških interakcija, ostali su sami pred ekranima televizora i/ili digitalnih uređaja. Rad od kuće se zasnivao na praćenju snimljenih časova emitovanih na nacionalnim televizijskim kanalima i na nastavu posredovanu različitim virtuelnim platformama putem kojih su učenici bili u komunikaciji sa svojim nastavnicima (MPNTR, 2020). Za to su im bili potrebni određeni materijalni (posebni uređaji, internet konekcija) i lični resursi (digitalne veštine, viša sposobnost samoregulacije i sl.) koje školovanje do tada nije podrazumevalo i novi mehanizmi adaptacije, što se u kliničkom smislu može protumačiti kao životna kriza (Vlajković, 2005). Životne krize predstavljaju istovremeno i rizik i razvojnu šansu, a prema Šihijevom mišljenju, prate ih promene u četiri područja percepcije: 1) unutrašnji doživljaj sebe u odnosu na druge, 2) doživljaj sigurnosti i opasnosti, 3) percepcija

vremena: da li osoba doživljava da ga ima dovoljno za ono što se do nje zahteva, ili ono neumitno ističe i 4) osećaj „u stomaku” – životnosti ili stagnacije (Sheehy, 1984). Dakle, prvi talas pandemije COVID-19, koji je obuhvatio period mart–jun školske 2019/20. godine praćen je iznenadnim, naglim i dramatičnim promenama u iskustvu školovanja učenika. U narednoj, 2020/21. godini nastava se odvijala na osnovu dva modela (MPNTR, interni akt, 2020). Prvi je podrazumevao neposredan rad sa učenicima u prostorijama škole, ali uz podelu odeljenja na dve grupe, koje su naizmenično pratile nastavu, u skraćenom režimu (časovi su realizovani u trajanju od 30 umesto 45 minuta). Ovaj model sličan je uobičajenom školskom iskustvu, ali uz obavezne maske na licima, prostornu distancu i redukovanje pojedinih aktivnosti. Mladi osnovci su svakodnevno pohađali nastavu, a stariji učenici su nastavu u školi pratili svakog drugog dana. U *Stručnom uputstvu* naglašeno je da se drugi model primenjuje kada „učenici nemaju neposredni obrazovno-vaspitni rad u školi, već prate časove putem Javnog medijskog servisa” (MPNTR, interni akt, 2020: 12). Međutim, od 25. novembra učenici drugog ciklusa u potpunosti su prešli na nastavu na daljinu, do kraja prvog polugodišta. Početak drugog polugodišta započeo je prema prvom modelu, a kako se epidemiološka situacija pogoršavala, stariji osnovci su ponovo upućeni na nastavu na daljinu. U vreme sprovođenja PIRLS studije, u drugoj polovini marta i prvoj polovini aprila školske 2020/21. godine, epidemiološka situacija je bila vrlo nepovoljna, a kako izveštavaju mediji, ondašnji talas epidemije bio je „najvirulentniji i izazivao je najteže kliničke slike” (BETA, 31.03.2021). U tom periodu postojala je izvesna pretnja da će i učenici mlađih razreda biti upućeni na nastavu na daljinu, što je bio predlog medicinskog dela Kriznog štaba. Međutim, članovi Vlade su ovu odluku odlagali (Glas javnosti, 19.03.2021).

Postavlja se pitanje kako su učenici doživeli ove dramatične promene. Odgovori na ovo pitanje zavise od toga da li se bavimo uže obrazovnim ili socioemocionalnim kontekstom. Rezultati jedne studije pokazali su da pohađanje skraćenih časova u školi tokom pandemije *COVID-19* nije omogućilo značajne prednosti u vezi sa doživljajem motivacije i angažovanosti u nastavi u odnosu na praćenje TV časova (Plazinić & Buđevac, 2024). Da su postupci nastavnika mogli donekle da kompenzuju negativne efekte u domenu doživljaja vezanih za učenje, pokazuje i istraživanje (Plazinić, 2021b) u kom je utvrđeno da je percepcija učenika o kvalitetu nastavnih praksi na konkretnom času supstancijalni i višestruko snažniji prediktor samoefikasnosti učenika u učenju date lekcije od njihove generalne samoefikasnosti

u datom predmetu. Ipak, prema rezultatima jednog drugog istraživanja, takođe iz naše sredine, učeničko poimanje škole i školskih obaveza u periodu pandemije pretrpelo je značajne promene (Buđevac, 2024). Međutim, doživljaj društvenog konteksta obrazovanja promenio se značajnije. Istraživanje Baucala i saradnika (Baucal i sar., 2022), koje je obuhvatilo intervjue sa više od 400 učenika osnovnih i srednjih škola, njihovim roditeljima i nastavnicima, ukazalo je na to da je pandemija prouzrokovala niz negativnih efekata na socijalni život učenika, i to u većoj meri u školskom nego u vanškolskom kontekstu. Neki od ključnih nalaza ove studije bili su sledeći: 1) da su učenici u izrazito negativna iskustva u školi uvrstili prekid kontakta sa drugarima iz škole tokom vanrednog stanja, kao i izostanak socijalno relevantnih aktivnosti u školi, poput ekskurzija, proslava i sličnih događaja; 2) pozitivna iskustva su prevashodno vezana za povratak u školu i radovanje ponovnom susretu sa školskim drugovima; 3) u vanškolskom kontekstu učenicima su nedostajala druženja, neki su navodili i da su izgubili naviku da se druže sa vršnjacima. Imajući u vidu rezultate citiranih istraživanja, kao važno pitanje postavlja se kako su opisane promene uticale na neke druge važne aspekte učeničkog doživljaja škole, konkretno na njihov doživljaj zadovoljenosti socioemocionalnih potreba u školi. Cilj ovog istraživanja bio je da odgovori upravo na to pitanje. Da bismo to uradili, uporedili smo mere učeničkog doživljaja zadovoljenosti socioemocionalnih potreba dobijene na reprezentativnom uzorku učenika, koji su učestvovali u istraživanju TIMSS 2019 (Đerić, Gutvajn, Jošić i Ševa, 2020) godinu dana pre pandemije, sa rezultatima na istoj meri takođe dobijenih na reprezentativnom uzorku učenika koji su učestvovali u studiji PIRLS školske 2021. godine, odnosno nakon što je došlo do promena u školskom iskustvu usled pandemije COVID-19. Odgovaranje na pitanje koje ovaj rad postavlja, zahvaljujući reprezentativnom uzorku učenika, može pomoći indirektnom zaključivanju o efektima pandemije na zadovoljavanje osnovnih psiholoških potreba dece i potencijalnom osmišljavanju interventnih aktivnosti.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Uzorak. U istraživanju su korišćeni podaci iz studija TIMSS 2019 (N=4336) i PIRLS 2021 (4699). U oba slučaja reč je o reprezentativnom uzorku učenika četvrtog razreda osnovne škole iz Srbije.

Instrument. Za potrebe ovog istraživanja iskorišćen je deo upitnika koji su u okviru dve studije popunjavali učenici. Reč je o skali *Doživljaj pripadnosti školi*, koja je detaljno predstavljena u publikaciji koja prati TIMSS istraživanje (Mullis, Martin, Foy, Kelly, & Fishbein, 2020). Skala se sastoji od sledećih stavki: 1) Volim da sam u školi. 2) Osećam se sigurno kada sam u školi. 3) Osećam se kao da pripadam školi. 4) Nastavnici u mojoj školi dobri su prema meni. 5) Ponosan/ponosna sam što idem u ovu školu. Učenici su na njih odgovarali koristeći četvorostepenu skalu – uglavnom se slažem; slažem se pomalo; pomalo se ne slažem; uopšte se ne slažem. Manji skor na skali označava veći stepen saglasnosti sa datom tvrdnjom. S obzirom na pozitivnu vezu između pripadnosti školi i akademskih postignuća, koja je pored drugih istraživanja potvrđena i u prethodnom ciklusu studije PIRLS, skala *Doživljaja pripadnosti školi* je 2021. godine unapređena tako što je dodata stavka – Imam drugare u ovoj školi, ali ona nije analizirana u ovom radu, s obzirom na to da za nju nemamo podatke iz istraživanja TIMSS 2019.

Kako bismo ispitali razlike u doživljaju zadovoljenosti socioemocionalnih potreba učenika u školi pre i tokom druge godine pandemije, proverili smo da li postoji statistički značajna razlika u odgovorima učenika na pojedinačne stavke skale *Doživljaj pripadnosti školi* u dva vremenska perioda. S obzirom na činjenicu da zavisne varijable nisu normalno distribuirane, koristili smo neparametrijski test zbira rangova (Mann-Whitneyev U test). Takođe, kako bismo bolje razumeli ustanovljene razlike, ispitali smo potencijalne razlike u stepenu ispunjenosti potreba poredeći distribucije odgovora na četvorostepenoj skali. Rezultati mogu da nam ukažu na to u kojoj meri su učenici bili u prilici da zadovolje različite psihološke potrebe u školskoj sredini tokom promenjenih okolnosti u kojima su se školovali. To su potrebe za sigurnošću, pripadnošću i povezanošću, ponosom i pravednim okruženjem.

REZULTATI

Osim osećaja učenika da pripada školi, koji je nešto izraženiji pre pandemije (PIRLS 2021), svi ostali aspekti doživljaja zadovoljenosti socioemocionalnih potreba u školi su viši u situaciji pandemije, odnosno tokom testiranja PIRLS 2021, nego tokom realizovanja istraživanja TIMSS 2019 godine (Tabela 1).

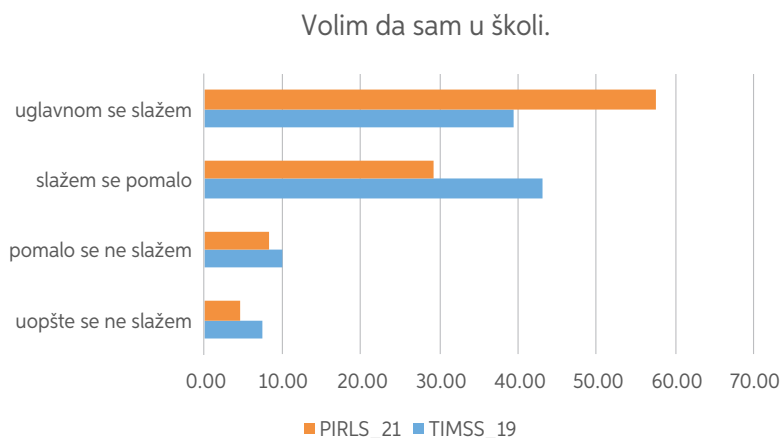
Tabela 1. Poređenje odgovora učenika po stavkama skale na dva testiranja (Man-Vitnijev test)

	Godina istraž.	M	Prosečni rang	Man-Vitni U	p	r
<i>Prosečan skor na skali (Doživljaja pripadnosti školi)</i>	2019	1,52	4516,99	7338597,00	,000	0,162
	2021	1,40	3835,88			
<i>Volim da sam u školi.</i>	2019	1,85	4527,34	7155079,00	,000	0,167
	2021	1,6	3789,75			
<i>Osećam se sigurno kad sam u školi.</i>	2019	1,52	4431,18	7405872,50	,000	0,146
	2021	1,36	3851,44			
<i>Osećam se kao da pripadam školi</i>	2019	1,48	3936,71	7679259,50	,000	0,087
	2021	1,68	4297,50			
<i>Nastavnici u mojoj školi dobri su prema meni.</i>	2019	1,36	4535,46	6987760,00	,000	0,236
	2021	1,13	3746,76			
<i>Ponosan/na sam što idem u ovu školu.</i>	2019	1,37	4430,14	7499831,50	,000	0,158
	2021	1,21	3875,27			

Kako rezultati poređenja na skali *Doživljaj pripadnosti školi* pokazuju, postoje značajne razlike kada se uporede dva ispitivanja, s tim da je tokom istraživanja PIRLS 2021 zabeležen veći ukupan doživljaj pripadnosti školi (manji skor na skali označava veći stepen saglasnosti sa datom tvrdnjom). Iako su zabeležene statistički značajne razlike u vezi sa svim aspektima učeničkog doživljaja između dva testiranja, gledajući veličinu efekta trenutka u kome su učenici izveštavali o svojim doživljajima (r), vidimo da godina prikupljanja podataka ima tek mali efekat u pogledu osećaja pripadanja školi, sigurnosti, ponosa i ljubavi prema školi. Najveće razlike zabeležene su u vezi sa tim da li su nastavnici dobri prema učenicima, pri čemu razlika između dva testiranja ima umeren efekat na ispitivani doživljaj.

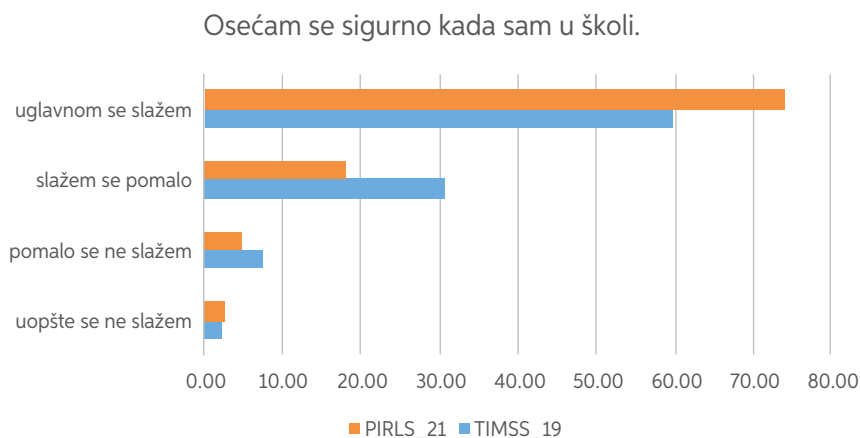
Iako su dobijene razlike u vezi sa prosečnim doživljajem dve generacije učenika veoma male, kada pogledamo distribucije njihovih odgovora prema stepenu slaganja sa svakom stavkom, opažamo da je situacija tokom pandemije COVID-19 dovela do veće polarizacije doživljaja učenika. Sve su niži procenti učenika koji se umereno slažu sa tvrdnjama koje ukazuju na njihov doživljaj zadovoljenja socijalnih i emocionalnih potreba, a sve je veći broj onih čiji odgovori pripadaju nekoj od ekstremnijih kategorija (potpuno se slažem / uopšte se ne slažem). Kao što se vidi iz Grafikona 1, 2019. godine je najveći procenat učenika umereno voleo da je u školi (43,06%), dve godine kasnije taj procenat je gotovo za trećinu manji (29,38%),

dok je onih koji navode da u potpunosti vole da budu u školi 18% više nego pre epidemije.

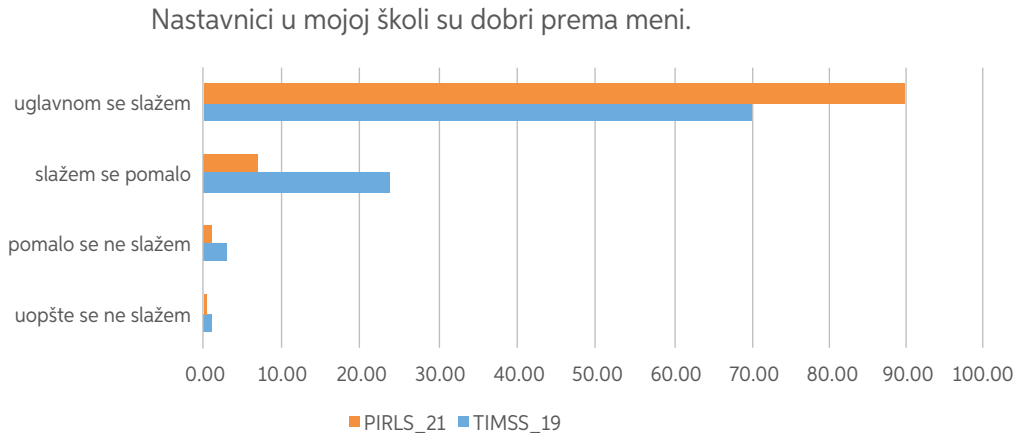
Grafikon 1. Distribucija odgovora po stepenu slaganja sa stavkom: Volim da sam u školi.

Slični rezultati se dobijaju i kada razmatramo druge stavke. Ako je reč o tvrdnji *Osećam se sigurno kad sam u školi* (Grafikon 2), frekvencija učenika koji se umereno slažu sa ovom tvrdnjom gotovo se prepolovila (sa 30,70% 2019. godine na 18,20% 2021. godine) dok se broj onih koji se u potpunosti slažu sa njom povećao (sa 59,80% na 74,40%).

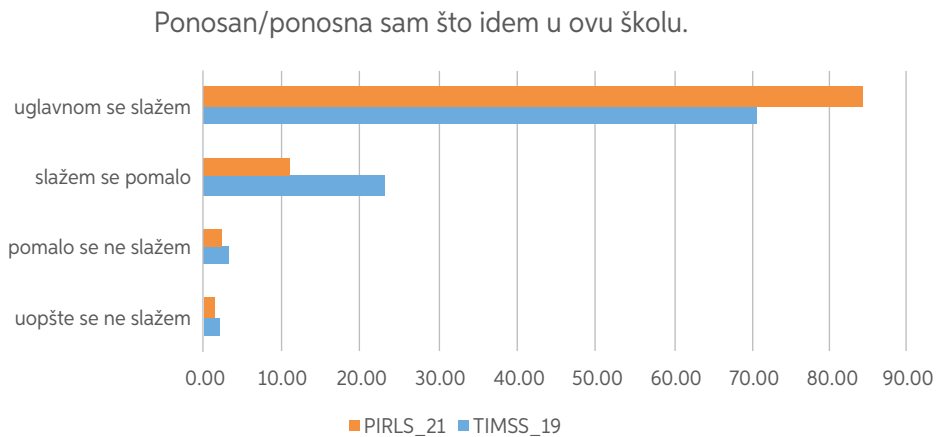

Grafikon 2. Distribucija odgovora po stepenu slaganja sa stavkom: Osećam se sigurno kada sam u školi.

Isti trend vidljiv je i na naredna dva grafikona, koji se odnose na stavke: *Nastavnici u mojoj školi dobri su prema meni* (Grafikon 3) i *Ponosan/ponosna sam što idem u ovu školu* (Grafikon 4).

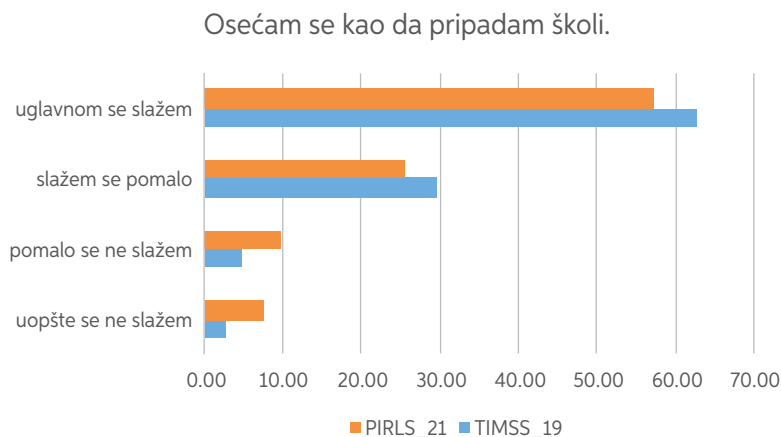
Grafikon 3. Distribucija odgovora po stepenu slaganja sa stavkom: *Nastavnici u mojoj školi su dobri prema meni.*

Grafikon 4. Distribucija odgovora po stepenu slaganja sa stavkom: *Ponosan/ponosna sam što idem u ovu školu.*

Nešto drugačiji patern odgovora po stepenu slaganja učenika u dva momenta ispitivanja dobijen je za stavku *Osećam se kao da pripadam školi* (Grafikon 5), budući da je nakon iskustava školovanja tokom epidemije porastao broj učenika koji se sa ovom tvrdnjom delimično (2019. godine bio je 4,80%, a 2021. god. 9,90%)

ili uopšte ne slažu (2019. godine bio je 2,80%, a 2021. je porastao na 7,50%). Pored toga, za toliko se smanjio broj učenika koji osećaju pripadnost školi. Dakle, iskustvo izmenjenog školovanja tokom epidemije dovelo do doživljaja učenika da nešto manje pripadaju svojoj školi nego što je to bilo ranije.

Grafikon 5. Distribucija odgovora po stepenu slaganja sa stavkom:
Osećam se kao da pripadam školi.

DISKUSIJA

Zadovoljenost socioemocionalnih potreba važan je segment zdravog psihološkog funkcionisanja i blagostanja svake osobe. Zbog toga je važno da one budu zadovoljene u različitim kontekstima u kojima osoba funkcioniše i koje opaža kao relevantne. Kada govorimo o deci, jedna od izuzetno značajnih sredina upravo je škola koja sistematski, tokom dužeg vremena, utiče na formiranje ličnosti (Rot, 2014). U njoj deca dolaze u kontakt sa vršnjacima i odraslima sa kojima imaju potrebu da se povežu, na koje se oslanjaju i čije mišljenje o njima samima oblikuje i njihov doživljaj sebe. Prema Havelkinom shvatanju (Havelka, 2005: 12), većina savremenih koncepcija obrazovanja svoje strateške ciljeve zasniva upravo na važnosti zadovoljavanja psiholoških potreba učenika. Škola bi zato trebalo da bude predvidivo okruženje koje omogućava kontinuitet socijalnih odnosa i doživljavanja sebe u tom okruženju. Ipak, 2020. godine se taj kontekst naglo izmenio u meri koja je u potpunosti narušila funkcionisanje ne samo na školskom nivou, već globalno – na nivou čitavog

sveta. Strah, neizvesnost, ograničenja koja su se odnosila na kretanje i društvene aktivnosti, uključujući i obrazovne, doveli su do osećanja ugroženosti, povećanja stresa i negativnih emocija (Džamonja-Ignjatović i sar., 2020). Kao što smo naveli u uvodnom delu teksta, ove promene su pored zdravstvene krize prouzrokovale i krizu na svim poljima ličnog i društvenog funkcionisanja – ekonomskom, egzistencijalnom, psihološkom. Školska svakodnevnica učenika izmenila se do te mere da je to značajno uticalo na socijalni život učenika (Baucal i sar., 2022) i učenički doživljaj škole (Buđevac, 2024). Nadovezujući se na ova istraživanja, postavili smo pitanje da li su promene, koje je donela epidemija COVID-19 kako u naše živote, tako u vezi sa načinom na koji su procesi nastave i učenja u školi organizovani, dovele i do promena u mogućnostima učenika da zadovolje svoje socijalne i emocionalne potrebe. Da bismo došli do odgovora, uporedili smo odgovore učenika četvrtog razreda osnovne škole prikupljene pre pandemije i podatke prikupljane tokom druge godine pandemije. Kako bismo bolje sagledali rezultate do kojih smo došli, napominjemo da se između dva testiranja dogodilo više važnih promena u načinu funkcionisanja škole. Nakon što je u martu 2020. epidemija počela, škole su naglo zatvorene o čemu smo već govorili, a proces učenja i nastave u potpunosti je bio izmešten u porodično okruženje učenika. Od septembra 2020. učenici mlađih razreda osnovne škole vraćeni su u škole, ali su odeljenja podeljena u dve grupe koje su pohađale skraćene časove u različito vreme, uz brojna druga ograničenja koja su se odnosila na obavezno nošenje maski preko lica, držanje fizičke distance u prostoru i dr. U trenutku prikupljanja podataka za ispitivanje PIRLS 2021 te mere su i dalje bile na snazi, s tim što je epidemiološka situacija bila vrlo nepovoljna, te je postojala pretnja ponovnog zatvaranja škola, a medicinski stručnjaci su preporučivali da se i učenici prvog ciklusa obrazovanja preusmere na nastavu na daljinu (Glas javnosti, 19.03.2021).

Rezultati do kojih smo došli su pokazali da postoje male, ali značajne razlike u zadovoljenosti socijalnih i emocionalnih potreba u školi između dva testiranja. Naime, učenici su tokom epidemije osećali manje snažnu pripadnost svojoj školi nego pre, ali su i, suprotno očekivanjima, izveštavali da su njihove socioemocionalne psihološke potrebe u većoj meri bile zadovoljene u jeku korone, nego 2019. godine. Iako na prvi pogled iznenađujući, ovi nalazi mogu se čitati i kao reakcija na iskustvo deprivacije potreba tokom vanrednog stanja i potpunog zatvaranja škola i prekida socijalnih kontakata, kao i na postojanje pretnje da bi se to moglo ponovo dogoditi.

Dalje traganje za razumevanjem ovakvih nalaza usmerilo nas je na analizu distribucije odgovora po stepenu slaganja sa svakom pojedinačnom tvrdnjom iz skale *Doživljaja pripadnosti školi*. Razmatranje promena u tim distribucijama između dva testiranja ukazalo nam je na to da su učenici zadovoljenost svojih potreba ocenjivali umerenije godinu dana pre epidemije, nego u drugoj godini njenog trajanja, kada su znatno češće koristili ekstremnije vrednosti skale. Iako se prosečne vrednosti na stavkama ne razlikuju u velikoj meri, postoji značajna razlika između tipičnih stavova, a grafikoni sugerišu da distribucije odgovora učenika iz 2019. i 2021. godine ne potiču iz iste populacije odgovora. Indikativno je da se usred epidemije prepolovio broj učenika koji su se umereno slagali sa tim da se osećaju sigurno u školi, te da se ovaj broj „prelio” u ekstremniju kategoriju slaganja. Slično je i sa osećajem da vole da budu u školi, jer se za trećinu povećala kategorija učenika koji se u potpunosti slažu sa ovom tvrdnjom. Kao da je pretnja ponovnog zatvaranja škola koja se nadvila nad učenike u trenutku ispitivanja PIRLS pojačala njihov doživljaj koliko je iskustvo školovanja licem-u-lice zapravo vredno.

Ova tendencija ukazuje nam na to da je prekid održavanja nastave tokom vanrednog stanja 2020. godine, koji je sprečio direktne kontakte između vršnjaka, kao i nastavnika i učenika u školskoj sredini, prelomni trenutak koji je izmenio referentni okvir u poimanju škole. Ovo je u skladu sa rezultatima kvalitativnog istraživanja Baucala i saradnika (Baucal i sar., 2022) koje nam je pokazalo da je virus korona imao čitav niz negativnih efekata na socijalni život učenika, posebno u školskom kontekstu, te da su najnegativnija iskustva u periodu pandemije o kojima su učenici izveštavali vezana za prekid socijalnih odnosa sa vršnjacima, dok su pozitivna iskustva prvenstveno vezana za povratak u školu i radovanje ponovnom susretu sa školskim drugovima. Učenici mlađih razreda osnovne škole su izveštavali da im je bilo „dosadno jer nisu imali sa kim da se igraju”, dok su stariji učenici jasno eksplicirali da im je „preselo to dopisivanje, telefonske pozive od tad ne podnosim. Ja sam jedno socijalno biće treba mi da sedim tu da vidim kako reaguje neko na ono što ja pričam” (ibid, str. 95). Stoga ni rezultati do kojih smo došli u ovom istraživanju nisu iznenađujući. Naime, potpuno zatvaranje u kuće, gotovo bez mogućnosti kontakta uživo sa osobama van domaćinstva, predstavljalo je veliki diskontinuitet u odnosu na sva dotadašnja socijalna i obrazovna iskustva učenika. Pretpostavljamo da je nakon toga svaka mogućnost boravka u školi sa nastavnicima i drugim učenicima, čak i uz brojna ograničenja koja smo već pomenuli, delovala kao velika

promena u pravcu koji je omogućio učenicima da nakon perioda izolacije ponovo zadovoljavaju svoje socioemocionalne potrebe. Iako objektivno gledano situacija i dalje nije bila kao pre pandemije, lični doživljaj učenika je, usled tog kontrasta, kao i ponovne pretnje od zatvaranja škola, mogao da bude izmenjen na način na koji su nam pokazali prikazani rezultati. Posebno velike efekte zabeležili smo u vezi sa procenama učenika koliko su nastavnici dobri prema njima, koja je najviše porasla. Ovaj nalaz je takođe u skladu sa nalazima iz pomenute kvalitativne studije u kojoj su učenici izveštavali da su tokom nastave na daljinu, bez „žive reči“ nastavnika imali značajne teškoće da se snađu kada su koristili poslati materijal za učenje i kada su dobijali instrukcije za rad, te da su imali osećaj neadekvatnog praćenja napredovanja, ocenjivanja i osećaj da nisu dobili dovoljno povratnih informacija (Baucal i sar., 2022).

ZAKLJUČAK

Rezultati do kojih smo u ovom istraživanju došli pokazali su koliko učenički lični doživljaj škole i to kako se u njoj osećaju mogu biti osetljivi na čitav niz kontekstualnih faktora koji postavljaju referentni okvir za procenu. Naime, diskontinuitet u učeničkim iskustvima koje je donela epidemija COVID-19, izazvavši najpre potpuni prekid nastave u školama, a potom, nakon više meseci, njeno ponovno uspostavljanje ali uz brojna ograničenja, uticao je na to da učenici i takvo iskustvo u školi, uprkos brojnim negativnim aspektima, opažaju kao poželjno i dragoceno. Dakle, u turbulentnim periodima, kojima svakako pripada i globalna epidemija virusa, ne moraju biti presudne same prakse koje se primenjuju u školi, već je izuzetno značajan i lični doživljaj posredovan socijalnim i kulturološkim zbivanjima koja postavljaju kontekst za tumačenje sopstvenih iskustava (Valsiner, 1997). Nadovezujući se na rezultate ovog istraživanja, naredna istraživanja bi mogla da sadrže intervjue s učenicima kako bismo dobili dublji uvid u njihove doživljaje zadovoljenja socioemocionalnih potreba u školi tokom školovanja, posebno nakon različitih kriznih situacija. Uzimajući u obzir izvesne kulturne specifičnosti ispitanika sa prostora Zapadnog Balkana koje su prikazane u istraživanju PIRLS 2021 (Plazinić, 2023) u pravcu davanja socijalno poželjnih odgovora i prateće restrikcije varijabiliteta, pored kvalitativnih podataka, važno je da istraživači u budućim analizama pažljivo proveravaju statističke pretpostavke pre planiranih analiza, te ukoliko je potrebno, trebalo bi da koriste robustne i neparametrijske analize.

Takođe, preporučili bismo pilotiranje i unapređivanje skala kako bi se uzele u obzir ove kulturne specifičnosti pre sprovođenja konačnog istraživanja na reprezentativnom uzorku. Na kraju, kada govorimo o ograničenjima ovog istraživanja, dodajemo i to da je moguće da krizne situacije ne deluju jednako na različite kategorije dece (recimo, na dečake i devojčice, na decu iz marginalizovanih grupa i sl.), što u ovom istraživanju nije uzeto u obzir. Zbog toga bi u narednim istraživanjima bilo dobro proveriti da li su razlike do kojih smo u ovom ispitivanju došli u većoj ili manjoj meri izražene u određenim podgrupama dece.

Korišćena literatura

- Allen, K., Kern, L. M., Vella-Brodrick, D., Hattie, J., & Waters, L. (2016). What school need to know about fostering school belonging: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 30, 1–34. DOI:10.1007/s10648-016-9389-8.
- Battistich, V., Solomon, D., Kim, D., Watson, M., & Schaps, E. (1995). Schools as communities, poverty levels of student populations, and students' attitudes, motives, and performance: A multilevel analysis. *American Educational Research Journal*, 32(3), 627–658.
- Baucal, A., Altaras Dimitrijević, A., Petrović, D., Janković, D., Stepanović Ilić, I., Krstić, K., Videnović, M., Rajić, M., Simić, N., Jovanović Milovanović, O., Krnjaić, Z., Jolić Marjanović, Z. (2022). *Obrazovanje tokom pandemije Kovid-19 u Srbiji: kvalitativna studija*. Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzite u Beogradu i UNICEF.
- Beta, 31.03.2021. dostupno na: <https://novimagazin.rs/vesti/243777-u-vojvodini-epidemioloska-situacija-veoma-teska-veliki-priliv-pacijenata>
- Brofi, Dž. (2015). *Kako motivisati učenike da uče*. Clio.
- Buđevac, N. (2018). *Psihologija obrazovanja za vaspitače*. Učiteljski fakultet.
- Buđevac, N. (2024). Quality of teaching and learning during COVID-19 pandemic – lessons to be learned. Book of full papers from international scientific conference: Education during COVID-19 pandemic: experience and lessons learned (in press).
- Đerić I., Gutvajn, N., Jošić, S., i Ševa, N. (2020). *Nacionalni izveštaj TIMSS 2019 u Srbiji. Pregled osnovnih nalaza*. Institut za pedagoška istraživanja.
- Džamonja-Ignjatović, T., Stanković, B., & Klikovac, T. (2020). Iskustva i kvalitet života starijih osoba tokom pandemije Kovida-19 i uvedenih restriktivnih mera u Srbiji. *Psihološka istraživanja*, 23(2), 201–231. DOI: 10.5937/PSISTRA23-28990.
- Gillen-O'Neel, C., & Fuligni, A. (2013). A longitudinal study of school belonging and academic motivation across high school. *Child Development*, 84(2), 678–692. DOI:10.1111/j.1467-8624.2012.01862.
- Glas javnosti, 19.03.2021 *Roditelji očekujte danas odluku: Da li će i mlađi osnovci preći na onlajn nastavu?* pristupljeno 16.02.2024. <https://www.glas-javnosti.rs/drustvo/roditelji-ocekujte-danas-odluku-da-li-ce-i-mladi-osnovci-prec-na-on-line-nastavu-5892>
- Goodenow, C., & Grady, K. E. (1993). The relationship of school belonging and friends' values to academic motivation among urban adolescent students. *Journal of Experimental Education*, 62(1), 60–71.

- Havelka, N. (2005). *Uvod u psihologiju međuljudskih odnosa u obrazovanju*. Centar za primenjenu psihologiju.
- Ivić, I. i sar. (2010). *Vaspitanje dece ranog uzrasta*. Zavod za udžbenike.
- Lyons, G., Ford, M., & Slee, J. (2014). *Classroom management. Creating positive learning environments* (4th Edition). Australia: Cengage Learning.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
- Maslov, A. H. (1982). *Motivacija i ličnost*. Nolit.
- Mavroskufis, K. D. (2013). Okruženje za učenje. U L. W. Anderson (ur.), *Nastava orijentisana na učenje* (str. 51–70). Centar za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi.
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (2020). *Stručno uputstvo za organizaciju i realizaciju obrazovno-vaspitnog rada u osnovnoj školi*. Interni akt. 5.9.2022: <http://www.mpn.gov.rs/>
- Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., Kelly, D. L., & Fishbein, B. (2020). TIMSS 2019 international results in mathematics and science. Retrieved from Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center website: <https://timssandpirls.bc.edu/timss2019/international-results/>
- Mullis, I. V., Martin, M. O., & Liu, J. (2022). Context questionnaire framework. *PIRLS* (2021). In I. V. S. Mullis & M. O. Martin (Eds.), *PIRLS 2021 Assessment Frameworks* (p. 26–57). Retrieved from Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center website: <https://timssandpirls.bc.edu/pirls2021/frameworks/>
- Plazinić, Lj. (2021a). *Nastavne strategije kao činioci akademske motivacije, samoefikasnosti i anksioznosti učenika u TV nastavi* [Objavljena doktorska teza, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet]. Nacionalni repozitorijum disertacija u Srbiji <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/19024>
- Plazinić, Lj. (2021b). Učenička percepcija nastavnih praksi kao prediktor učeničke samoefikasnosti u TV nastavi. *Psihološka istraživanja*, 24(2), 259–275. <https://doi.org/10.5937/PSISTRA24-32477>.
- Plazinić, Lj. (2023) *Kako nastavnici u evropskim zemljama doživljavaju školsku klimu: čudnesni slučaj Zapadnog Balkana*. PIRLS 2021: rezultati i implikacije, Zbornik rezimea (str. 16–18). Institut za pedagoška istraživanja, Beograd.
- Plazinić, Lj., & Buđevac, N. (2024) Home vs. School: Unpacking student motivation and engagement during COVID-19 pandemic. *Modern society in the age of educational challenges*. State Higher Vocational School in Nowy Sacz and Teacher Education Faculty, University of Belgrade (*in press*).
- Reeve, J. (2010). *Razumijevanje motivacije i emocija*. Naklada slap.
- Roeser, R. W., Midgley, C., & Urdan, T. C. (1996). Perceptions of the school psychological environment and early adolescents' psychological and behavioral functioning in school: The mediating role of goals and belonging. *Journal of Educational Psychology*, 88(3), 408–422.
- Rot, N. (2014). *Osnovi socijalne psihologije*. Zavod za udžbenike.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Sheehy, G. (1984). *Prijelazi – krize sredovječnih ljudi*. Prosvjeta.
- Valsiner, J. (1997). *Čovekov razvoj i kultura*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vlajković, J. (2005). *Životne krize: prevencija i prevazilaženje*. Žarko Albulj.